

MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN - EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRKLÜK ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

7

Kurucusu:

Hakkı Dursun YILDIZ

Âmil ÇELEBİOĞLU Armağanı

İstanbul, 1993

ESKİ ŞİİRİMİZDE KÂBE VE KÂBE ZİYARETLERİ

MÜJGAN CUNBUR*

Divan şiirimizde karşılaşılan mekân isimleri arasında kutsal yer adlarının müstesna denilebilecek bir şekilde değerlendirilip anıldıkları görülür. Kudüs'teki Mescid-i Aksa, Kerbelâ ile diğer maktel meşhetlerdeki şüheda türbeleri, Konya'daki yeşil kubbeli Mevlâna merkadi benzeri kutsal yer ve binalar yanında Mekke'deki Kâbe'nin ve Medine'deki Ravza-i Nebevî'nin kendilerine has yerleri vardır. İslâmın beş şartından "Namaz" için kible ve "Hacc" farızasının ifa edildiği yer oluşu Mekke ve Kâbe'ye bu üstünlüğü sağlar. Kâbe motifi eski şiirimizde manevî ve dinî saygınlığıyla birlikte, bu büyük bütünü oluşturan cüzlerin ve teferruatın çevresinde divan şairlerinin güçleri nisbetinde ortaya koydukları sanatlar, remizler ve mazmunlarla inanılmayacak bir zenginliğe kavuşmuştur. Birkaç divan, bir iki antoloji karıştırıldığında tesbit edilen örneklerin bolluğu, Kâbe konusunun eski şiirimizde çok geniş bir yeri bulunduğunu gözler önüne sermektedir.

Bu yazıda Kâbe'nin yapılışı, Kâbe'nin bazı adları ve bazı unsurları ile Kâbe ziyaretlerinin eski şiirimizdeki akislerinden örnekler verilmeğe çalışılacaktır.

İnanca göre Kâbe yeryüzündeki ilk kutsal yapıdır. Bu inanç Kur'an'daki "Doğrusu insanlar için ilk kurulan ev, Mekke'de dünyalar için mübarek ve doğru yol gösteren Kâbe'dir." (Sûre: III, âyet: 96) âyetine dayanmaktadır. Yine Kur'an-ı Kerim'de bildirildiğine göre Kâbe'nin temellerini yükseltenler Hazret-i İbrâhim'le oğlu İsmail'dir (Sûre: II, âyet: 127). Bu Kur'anî bilgi edebiyatımızda geniş akisler bulmuştur. Bu husustaki ilk örneklerden biri Yunus Emre'nindir. Yunus bir şiirinde

---

* Dr., Emekli Millî Kütüphane Başkanı.

“İbrâhim Halîl geldi Kâ'beye bünyâd urdı” derken, bir devriyesinde de “İbrâhim ile Kâ'bede bünyâd bıragandayidüm” mısrayla bu kutsal çalışmadaki manevî birlikteliğini dile getirmektedir.

Şîrî adlı bir divan şairi de bu konuda:

“Bir zamanlar bu mülke İbrâhim oldum
Yaptım Beytullah'ı taş taşıdım ben”

beytini yazmıştır. XVIII. Yüzyıl sonlarında Şeyh Galib ise o mukaddes yapıda bir taş olmak için Tanrı'ya yakarır “Seng isem Kâ'be vü kâşâne kılup eyle kabul” diye dua etmektedir.

Şairlerimizi Kâbe yapmak kadar çeken bir deyim de “gönül yapmak”tır. Bu çekiciliğin temelinde bir kudsî hadis yer alır. Bu hadiste “Yarattığım yerlere ve göklere sığamadım, lâkin mümin kulunun kalbine sığıdım” diye buyrulmakta, bunun için gönül de Kâbe gibi bir Tanrı evi olarak kabul edilmektedir. Fuzûlî bu hususta bir beytinde:

“Fuzûlî hâli olmaz sûret-i dil dost fikrinden
Bu ma'nîden ki *Beytullah* dirler *kalb-i mü' mindür*”

diyor; Fuzûlî'nin yaşadığı devrin büyük padişahı Kanunî Süleyman ise konuya daha açıklıkla yaklaşıyor:

“Bunu yazmış yapduğında *İbni Azer* Kâ'beye
Hâne-i dil kim yapar olur berâber *Kâ'beye*”

derken İbni Azer'in yani Hazret-i İbrahim'in daha Kâbe'yi inşa ederken, gönül evini yapanın Kâbe'yi yapmışla bir sayılacağını yazdığını ifade ediyor. Kanunî devrinin mağrur şairi Bâkî de Kâbe mimarını kendi kalp evini onarmağa çağırıyor:

“*Hâne-i kalbim* eylesün termîm
Kâ'be yapmak dilerse *İbrâhîm*”

Âzerî Çelebi “Nakş-i Hayâl” adlı mesnevisinde bu bahsi daha da belirgin çizgilerle dile getiriyor:

“*Hâne-i dil* yapmak eyâ nüktedân
Kâ'be binâ eylemedür bî-gümân

Herkese arz itme kibr ü nâz
 Yıkmadan ol *Kâ' beyi* kıl ihtirâz
 Kadri bunun *Kâ' beden* âlâ-dürür
 Subh u mesâ manzar-ı Mevlâ' dürür.
 Oldı ise *Kâ' be* binâ-yı *Halîl*
Kâ' be-i dil oldı makâm-ı Celîl”

Gönül Kâbe'sinin Tanrı makamı olduğu, bir mutasavvıf edasıyla bu şekilde ifade edilirken Zâtî konuyu daha bir dünyaya çekip

“İlâhî *Kâ' be* hakkıyçün ümîdüm budurur sende
 Gönüller *Kâ' besini* yapmağ ola *kâr-ı İbrâhim*
 İmâret eyleye mi'mâr-ı devlet *Kâ' be-i kalbin*
 Safâlar kesb ide Zâtî olursa yârı *İbrahim*”

beyitlerini söylüyor. Şair Nev'î ise ârif gönlü yapmanın Kâbe yapmakla eşdeğerde olduğunu sanki tasdik ediyor:

“Mukarrerdür bu ârif gönli yapmak *Kâ' be* yapmakdur
 Revâdur *Kâ' be* bünyâd idesin şâhum *Halîl-âsâ*”

Yine Kanunî Kâbe tavafından, hac yapmadan gönül yapmayı yeğleyerek şöyle diyor:

“Hak katında bir gönül yapmak revâdur *Kâ' beden*
 Dôstum dil yap tavâf-ı Kâbe kılma itme *hac*”

Ahmed Paşa ise, Kâbe'deki Hazret-i İbrahim makamına da değinerek gönül Kâ'be'sini ziyarete çağırıyor:

“Gel gönül *Kâ' besin* ziyâret kıl
 Ki olupdur *makâm-ı İbrâhîm*”

başka bir beytinde de devrindeki bir insan-ı kâmilî, gönül Kâ'be'sinin içinde değerlendirip

“*Harîm-i Kâ' be-i dilde* sorulsa mürşid-i Hak
 Çağıra her der ü divâr Şeyh Tâcü'd-dîn
 Fenâ vü fakr *harîminde* oldı *Merve hakı*
Safâ-yı Kâ' be-i esrâr Şeyh Tâcü'd-dîn”

diyor ve Kâbe'deki aralarında sa'y edilen Merve ile Safâ'yı anarak, harîm kelimesini de tevriyeli kullanarak çeşitli sanatlar yapıyor. Ahmed Paşa gönül Kâ'be'sinin gamdan viran olmasını da bir beytinde dile getirir; sanki Fâtih'i o viranı onarmağa çağırır:

“Pâdişâhâ şefkatünden yir yüzi ma'mûr iken
Dâd kim *dil Kâ'besi* gam leşkeri vîrânıdur”

Taşlıcalı Yahya Beğ ise gönül Kâbe'sinin yıkılmasından sakınılmasını salık verir:

“Yıkmağa kasd itme *gönlüm Kâ'besin* eyle hazer
Ol şehenşehden ki olmışdur penâh-ı ins ü cân”

Çünkü Yahya Beğ için de temiz kalplilerin gönlü “Yüce Kâbe”dir ve oraya kalbi temizliyerek riyasız sevgiyle girildiğinde bir başka kutsal makamı görmek mümkün olacaktır:

“Sôfi *sâft-dillerün* gönline gir ihlâs ile
Mescid-i Aksâyı gözle *Kâ'be-i ulyâda*”

Gönül Kâbe'ye benzetildiği gibi, güzellik ve sevgilinin güzel yüzü de Kâbe'ye teşbih edilirdi. Örnek olarak Zâtî bir mısra'ında ‘Kâbe-i hüsnün ziyâret itmek isterem n'ola” derken Ahmed Paşa güzellik sultanının Kâbe'ye benzer yüzüne bakışlarıyla ortalığı karıştıran iki gözü nâzır tayin ediverir:

“Hüsn sultânı yüzi *Kâ'besine*
Nâzır itmiş o iki fettânı”

Tek şiirine Ömer bin Mezid'in “Mecmu'atü'n-Neza'ir”inde rastladığımız Mûsî adlı bir şairimiz bu benzetmeyi daha da genişletiyor; güzelin kaşlarını mihraba, dudağının tadını zezeme benzetip

“Cemâlün *Kâ'bedür* mihrâb kaşundur
Lebün *zemzem* kapun *Beytü'l Haremdür*”

diyor.

Yine adı geçen mecmuada Bayram adlı bir şair de

“Kaşlarun tâkı *mihrâb* u lebün *zemzem*--sıfat
Ruhlarun *Beytü'l-Harâm* u saçlarun *meş'ardadır*”

diyor.

Meş'ar, hac esnasında durulacak yerlerden biridir. Her iki örnekte geçen "Beytü'l-Harem" ve "Beytü'l-Harâm" tamlamaları ise Kâbe'nin diğer adlarını akla getiriyor. Eski şiirimizde bu kutsal makamın adı en çok "Kâbe" diye geçer. Ancak bu ad yanında Kâbe, başka isimlerle de anılır.

Kâbe'nin diğer adlarından biri daha önce Fuzûlî ve Şîrî'den verilen örneklerdeki "Beytullah" adıdır. Bakara Sûresinin 125. âyetinde Cenab-ı Hak "Kâbe" için "Beyti=Evim" diye buyurmuştur. Bu yüzden Kâbe "Beytullah= Allah'ın Evi" diye de adlandırılmıştır. Harf-i tarifle "el-Beyt" de Kâbe yerine kullanılmaktadır. Ayrıca "Mescid", "Beytü'l-Muazzam" ve "Beytü's-Şerif" de denilir. Kâbe'nin adlarından biri de "Beytü'l-ma'mur"dur. "Beytü'l-ma'mur: İmar edilmiş ev", aynı zamanda yedinci kat gökte ve Kâbe'nin tam hizasında meleklerin kiblesi olarak kabul edilen bir yerin adı olarak dinî kaynaklarda geçmektedir.

Her şeyin aşk ile ayakta durduğuna işaret eden Üsküdarlı Şeyh Haşim Baba, "Beyt-i Ma'mûr" için hiç fenâ olmadığından bahisle:

"İşk ile kâimdürür seb'â semâvât arş u ferş
Mesken-i ışk *Beyt-i Ma'mûr* ana olmaz hiç fenâ"

diyor. Ondan asırlarca önceden Yunus ise, Musa'nın çıktığı Tûr'u, Beytü'l-Ma'mûr'u ve İsrâfil'in üflediği Sûr'u hep birden Cenab-ı Hakk'ın tecelli ettiği vücudda bulmanın huzuru içinde:

"Mûsî ağduğu Tûr'ı yohsa *Beytü'l-Ma'mûr'ı*
İsrâfil çalan sûrî cümle vücûdda bulduk"

beytini söylüyor. Yahya Beğ, Kanunî için yazdığı kasidede "vücûd Kâ'be'si"nden bahsile padişahı:

"Vücûdî Kâ'besi mânend-i Mescîd-i Aksâ
Penâh-ı leşker-i İslâm zıll-i Yezdandur"

diye övüyor.

Kâbe'ye verilen adlardan biri de Mûsî ve Bayram'ın beyitlerinde rastladığımız "Beytü'l-Harâm"dur. Harâm hem saygıya lâyık anlamına gelmekte hem de Kâbe'nin çevresi bir görüşe göre kâfirlere haram sayıldığı ve kâfirlerin buraya yaklaşmaları yasaklandığı için Kâbe "Beytü'l-Harâm" diye de anılmaktadır.

Nev'î-zade Atâ'î bu adı da geçirdiği bir beytinde:

“Ne *Kâ'be Kâ'be-i vuslat* ne vuslat âlem-i vahdet
Muhabbet nûr-i lâmi' serteser *Beytü'l-Harâm* tenhâ”

demektedir. Bir diğer örnekte Ahmed Paşa sevdiğine, güzel yüzünü Kâbe'ye, saçının kıvrımını Kâbe kapısının halkasına benzeterek seslenir:

“Ey hüsn *harîminde* yüzi *Kâ'be* vü ma'bed
Vey *halka-i Beytü'l-Harâm* ol zülf-i müca'ad”

Fehîm-i Kadîm ise âşıkların mezhebinin yolunda sevgilinin mahallesine *ihram* bağlayanlara Kâbe'nin farz olmadığını söyleyerek mezheb, tarik, ihram, farz ve *Beytü'l-Harâm*'ı anarak mürâât-i nazîr sanatı yapar:

“Olmaz tarîk-i mezheb-i erbâb-ı aşkda
Ihrâm-best-i kûyuna *Beytü'l-Harâm* farz”

Eski şiirimizde Kâbe'yle ilgili benzetmelerden biri de bu son örnekte olduğu gibi sevgilinin mahallesinin , oturduğu yerin Kâbe'ye benzetilmesidir. Bunun bir günah olduğunu bilen ve bu günahın ağırlığı altında incinip ezilenler de vardır. Nitekim Fehîm-i Kadîm bir beytinde

“Kûyun ideli ol sanemün *Kâ'beye* teşbîh
Âzurdeyüz âzurde Fehîmâ günehünden”

demesine rağmen yine Fehîm-i Kadîm'in bir başka beytinde

“Ebrû-yı dost yeter *Kâ'be-i dilde* *mihrâb*
Muttasıl eyle *teveccüh* ana hayran olarak”

demekten çekinmez, hattâ daha da ileri giderek

“Hüsn-i büthâne-kün-i *Kâ'be-i İslâm*-penâh
Nige hi sâkî-i peymâne-dih-i bezm-i sürüş”

Kâbe'yi büthane yapıverir. Ancak İslâm'dan önce Kâbe'nin putlarla dolu oluşu şairlerin Kâbe ve büthâne yaklaştırmasına yol açmıştır. Örnek olarak Nesimî bir beytinde soruyor:

“Ey Hak’ı her yirde hâzırdur diyen egri nazar
Pes ne ma’nîden seçersin *Kâ’* beden *büthâneyi*”

Şeyhülislâm Yahya Efendi bu yakıştırmayı uygun görmüş olmamalı ki bir beytinde:

“Gönlünde senün gayr ü sivâ sûreti n’eyler
Lâyık mı bu kim *Kâ’* beye *büthâne* desünler”

demektedir. Ancak Nesimî bezm-i ezeldeki sarhoşluk içinde şu beyti söylemekten çekinmemiştir:

“*Hâce-i meyhâne* mest oldı vü hem *pîr-i mugân*
Kâ’ be vü *büthâne* mest ü *hurka* vü *zunnâr* mest”

Yenişehirli Avni Bey de aynı çekinmemezlikle Kâbe şekilli kiliseden bahsederek kilise ve esası birlik olan Kâbe içinde ne dinsizliğin ve ne de İslâmın istediği gibi anlaşılmadığından şikâyetle:

“Bu *deyr-i Kâ’* be-şekl ü *Kâ’* be-i vahdet esâs içre
Ne küfr anlandı dil-hâhımca ne İslâm keyfımce”

der. Divan şiirimizde Lat, Menat, Uzza ve Hubal gibi eski putlardan da zaman zaman bahsedildiğine rastlanmaktadır. Örnek olarak XIV. yüzyıl başlarında Gülşehrî, “Mantıku’t-Tayr” adlı mesnevisinde Hazret-i Muhammed’in çocukluğuna ait bir kıssayı anlatırken bu putlardan tam bir İslâmî görüşle ve nefretle bahseder.

Ne varki divan şairlerimizden bir çoğu güzeller ve sevdikleri için sanem demekten çekinmezler ve Kâbe’nin bütününe olduğu gibi bazı cüzlerini de sevdiklerinin bir tarafına benzetmekten de geri kalmazlar. Bu bahiste eski şairlerimizin en çok kullandıkları motif Kâbe örtüsüdür. Kâbe örtüsünü kimi zaman sevgilinin elbisesine, bazen saçına, arada bir de sakala benzetirler. Her üç halde de ortak nokta siyah renktedir. Küfrün örtmek anlamı yanında karanlığını da bahis konusu ederler.

Zâtî Kâbe gibi siyahlar örtünmüş bir güzele soruyor:

“Oldılar *huccâc* uşşâkun yolunda var ise
Kâbe-i ulyâ-veş olmışsun siych-pûş ey sanem”

Bir beytinde de aynı motif çevresinde “mahcub” kelimesini hem utanmış hem de perdelenmiş anlamlarında tevriyeli kullanıyor:

“Dilâ ol *Kâ'be*-i ehl-i *safâ mahcûb*dur gâyet
İdübdür zâtına hil'at *hâyâyı* Bârî Osmân'un”

Nev'î ise konuya daha bir erdemle yaklaşıyor; bir beytinde

“*Nikâb-ı sâret*-i esrârı açma nâdâna
Libâs-ı iffet ile *Kâ'be* gibi *mestûr* ol”

derken diğerinde mutasavvıfane bir eda içinde

“Vücûdî mezhar-ı nûr-ı şühûd idem dir isen
Hicâb-ı uzlet ile *Kâ'be* gibi kıl *mestûr*”

tavsiyesinde bulunuyor.

Ahmed Paşa Kâbe örtüsünün siyahlığını ayrılık acısına bağlıyor ve “Kâbe yüzün fûrkatinden câmesin itmiş siyâh” diyor.

Masraf-zade Şefik'in bu motifle ilgili şu beyti vardır:

“*Libâs-ı Kâ'be*-i hüsn-i cihân-ı lâhûtum
Şehîd-i aşk-ı civânâna zîb-i tâbûtum”

Bu beyit değiştirilen Kâbe örtülerinin tabutların üstüne örtüldüğünü hatırlatmaktadır.

Siyah saçın renginden dolayı Kâbe örtüsüne benzetilmesine iki örnek Ahmed Paşa'dan alınmıştır:

“Çekdi zülfin gûşe-i ebrûsına dilber didi
Yaraşur *Kâ'be örtüsü* asılsa mihrâb üstine”
“Zülfin yüzine saldı kirişmeyle didi kim
Kim gördi k'ola *Kâ'benün estârı* benefşe”

Muhibbî'den alınan iki beyit benzetilenle benzeyeni daha açık belirlemektedir:

“Zülfünü ref' eyle göster gül cemâlün *Kâ'besin*
Niceye dek anı *mestûr* ide ol müşkîn-nikâb”

“Kâ'be-i ulyâ yüzüdür örtüsü zülf-i siyâh
Ey Muhibbî perde keşf it ol ruh-i ruhsârun öp”

Bâkf'nin bu motife şiirinde yer verişî daha bir Sultanü'ş-şuaraya yakışır biçimdedir:

“Pür çin saçını salsa seher gün yüzine san
Can Kâ'besine perde-i anberfeşân asar”

Edirneli Kâmî aynı motifte sakalın siyahlığını işlemiştir:

“*Beyt-i Ma'mûr-ı* siyeh nûr oldu zâhir Kâmiyâ
Rehrevan-ı Kâ'beyi hâcı peşîmân itdi hat”

Nedim ise Kâbe örtüsüyle kâfirin Hak dinine karşı kalbinin örtülü oluşunu bir beytinde yanyana getirir:

“Nedür bu surhî-i rû bezme varmadın çünkim
Ya Kâ'beden mi gelürsün bu şeklile kâfir”

Kâbe kapısı ve kapının eşiği eski şiirimizde saygıyla anılan, övülen kişinin kapısına ve eşiğine benzetilen iki motiftir. Yahya Bey na'tinde Peygambere:

“Ey cümle-i ashâba kapun Kâ'be-i ulyâ
Vey zümre-i ahbâba tapun Mescid-i Aksâ”

diye hitap ederken bir diğer kasidesinde şu duayı yapıyor:

“Secdegâh olsun kapısı Kâ'be-veş tâ haşre dek
Vire gönlinün murâdın Hüdâ-yi Müsteân”

Ahmed Paşa ise *Kâbe eşiğinden* söz ettiği üç beytinde şöyle demektedir:

“*Âsitânı Kâ'besidür secde-gâh-ı* Ruh-i Kuds
Hâk-i pâyi cevheridür tûtiyâ-yi hûr-i 'în”
“Çün âsitin ile gel dir *harîm-i Kâ'besine*
Harâmdur sana Ahmed bir *âsitâne* dahî”
“*İşigün bir Kâ'bedür* mecmû' hâcât ehline
K'olmuş ana *halka-i der kâkül-i* müşgin-i dost”

Son mısradaki kapı halkasından, çoğu örneklerde “Beytü’l-Harem halkası” diye geçen ve genellikle sevgilinin saç kıvrımının benzetilene olan Kâbe kapısının halkasına geçebiliriz. Bu motifte de örnekler Ahmed Paşa’dan alınmıştır:

“Ârzû-yi halka-i Beytü’-l Harâm olsun harâm
Ger hayâl-i halka-i zülf-i perîşân olmasa”
“Gül yüzi nushasıdır defter-i bâg-ı İremün
Şiken-i turrasıdır halkası Beytü’l-Haremün”
“Dilerem Hak’dan elüm irse Harem halkasına
Ömr uzunlığını k’ol zülf-i semen-sâyı görem”

“Kâbe’nin sütunları” da eski şiirimizde Tanrı’nın Hannan= çok rahmet edici, Mennan= çok nimetlendirici, Deyyan= çok kahredici gibi güzel isimleriyle birlikte yer almıştır. Yahya Beğ önce bu sütunlardan söz açıp

“Haremleri meselâ ayn-ı Kâ’be-i âlem
Sütûnunun kimi Hannân u kimi Mennândur”

dedikten sonra, bu beyti izleyen beytinde Hicaz’daki Nur Dağı’ndan yani “Hıra Dağı”ndan da bahseder:

“Gül-i sefidden ak âfitâbdan berrâk
Hicaz’da Cebel-i Nûr ile bu yeksândur”

Zâtî bu bahisde de sözü aşağı indirir:

“Nitekim Kâ’be’ye Hannân ile Mennân ile Deyyân
Hayâl-i sâk-ı dilber hâne-i kalbe sûtân olmuş”

diyerek bütün İslâm âleminin mübarek saydığı sütunları hayalinde güzelin bacaklarına benzetiverir.

Kâbe’deki “Hacerü’l-esved” yine eski şiirimizi süsleyen motifler arasındadır. Yahya Beğ “Na’t-i Nebevî”sinde bu hususta şu beyti söyler:

“Bağruna basarsan yeridür seng-i siyâhı
Dâim Hacerü’l-Esved olur Kâ’be’de zirâ”

Nevî'nin şu beytinde "Hacerü'l-Esved"e telmih vardır, seng-i siyehi istiarelili kullanır:

"Degül *seng-i siyeh* kalbinde anun dâg-ı hasretdür
Şühûd-i *Kâ'be-i dîdâr*una *Beytü'l-Harem* âşık"

Edirneli Kâmî ile Re'fetî Çelebi bu kutsal taşı "ben"e benzetirler; Kâmî bu benzetme yanında Kâbe kisvesini siyah perçeme, dudağı da zemzeme kıyaslar:

"*Kisve-i Kâ'be-i vechün* ki *siyeh perçem* olur
Hâl -i zâhir Hacerü'l-Esved (ü) lebzem olur"

Re'fetî Çelebi Safa, sa'y ve farz-ı kifaye kelimeleriyle de iki manada oynayarak Hacerü'l-Esved'in öpülmesinden söz eder:

"*Hâl-i Hacerü'l-Esvedün* erbâb-ı safâya
Bûs itmege *sa'y eylemedür farz-ı kifâye* "

"Zemzem" de Kâbe motifiyle ilgili olup eski şiirimizde çok işlenen, çok kullanılan kutsal sudur. Eski şairlerimizden Sinan'ın zemzem üzerine söylenmiş, biri onun tadıyla da ilgili iki beyti şöyledir:

"Zülâlınden lebünün yire tammış
İşitdi vü acıdı *âb-ı zemzem* "

beytinde bir hüsn-i ta'lil yapılmıştır.

"Kaşun *kible* vü yüzünü *Kâ'be*
İdinmişdür *Safâ hakkı* vü *Zemzem* "

Ahmedî de Zemzem'in iki anlamda Safâ'ya erişiminin sebebini açıklayıp

"Anun'çün buldı *âb-ı rûy Kevser*
Anun'çün hoş *safâya* irdi *Zemzem*"

der. Onbeşinci yüzyıl şairlerinden Nâmûsî bir beytinde sorar:

"Sen ü Nâmûsî bir katra suyiken
Niçün ol şûr ola sen *âb-ı Zemzem*"

Bu bahiste bir soru da Nailî'den gelir:

“Rûyun ki *Kâ'be-i dil* ü candur olur mı hîç
Leb-teşne-i zülâl-ı gamın *Zemzem* âşinâ”

Nabî bir beytinde Peygamber'in hicretinden beri zemzemin göz yaşı döküp, Kâbe'nin de karalar giydiğini söylerken:

“Hicretinden beri gözden döküp eşki *Zemzem*
Kâ'beye oldu *siyeh câme-i mâtem* mu'tad”

hüsn-i ta'lil sanatı yapar.

Zâtî “Zemzem” i de bir mahtubun övgüsünde kullanır:

“*Kâ'be karalar* geydi revân acıdı *Zemzem*
Öldürdi beni gamze-i hûnhârı Halîlün
Cân dîde revân *Merve hakı Zemzeme* benzer
Hak bu ki *Safâda* deheni yârı Halîlün
Şûride idüp *Zemzemi* kendüye akıtdı
Şîrinlük ile lâ'l-i şeker-bârı Halîlün
Âlemde bu virâne dilün bu ki murâdı
Dil Kâ'besini yapmag ola kârı Halîlün”

Kâbe'de kuzey-batı duvarının üst kenarının altından dışarı doğru uzanan altın yaldızlı bir oluk bulunmaktadır. “Mizâb” veya “Nâvdân” denilen bu altın oluk da eski şiirimizde yer almıştır.

Ahmet Paşa Divanı'nda bu bahiste iki örnek tesbit olunmuştur:

“Gönlüm oldu hüsnün *Ibrâhîmine* çünkim *makâm*
Tanlama olursa *Kâ'be* gönlüme *mizâb* göz”

İlk mısrada *Kâbe*'deki *Ibrahim Makam* ına da telmih bulunmaktadır.

“Bulsun kapuna ko ruh-i zerdümden eşk râh
Zîrâ Harîm-i Kâ'be'ye zer *nâv-dân* gerek”

Bâkî'nin şu beytinde de *Kâbe*'deki *mizâba* telmih bulunmaktadır:

“Ağlayup inlemeden derd ile dölâb gibi
Oldı çehremde yaşum yolları *mizâb* gibi”

Eski edebiyatımızda Kâbe motifiyle ilgili olarak en geniş yeri “Kıble” bahsi alır. Bakara Sûresinin 144. âyetinde “Yüzünü göğe döndürüp durduğunu görüyoruz. Ya Muhammed sana hoşnut olacağın bir *kible* vereceğiz. Yüzünü Mescid-i Harâm’a doğru çevir. Siz de ey inananlar, nerede bulunursanız yüzlerinizi ona doğru çeviriniz. Kendilerine kitap verilmiş olanlar da muhakkak bilirler ki bu Rablerinden gelen haktır ve Allah onların yaptıklarından gâfil değildir.” buyurulmuştur.

Divan şiirimiz kibleli beyit ve kible redifli şiirlerle doludur. Bunlara bir güzel örnek Bâkî’nin şu gazelidir:

“Tapundur *Kâ’be-i ulyâ-yi ashâb-ı vefâ kiblem*
 Kapundur mescid-i Aksâ-yı erbâb-ı *safâ kiblem*
Harîm-i Beyt-i Ma’mûrundan a’lâ olmaya Kâ’be
 Değildir şâh-ı Sidre kâmetinden müntehâ *kiblem*
 Hayâl-i *hâl-i ruhsârın* yok anın çünkü gönlünde
 Ne bastı bağrına *seng-i siyâhı Kâ’be yâ kiblem*
 Dil-i pür iştiyâkı tek visâlin idine irgör
 Eğer *kurban* dilersen yoluna canlar fedâ *kiblem*
 Eğer kûy-i Habîbe *secde kılmak* câiz olmazsa
 Cihanda *secdegâh* olmazdı kûy-i *Mustafâ kiblem*
 Bilürsün yüz sürerler *âstân-ı Kâ’be*’ye ben de
 İşğine yüzüm sürsem nola a *Kâ’bem a kiblem*
 Yüzün görüp n’ola vaslın temenni eylese Bâkî
 Görünse *Kâ’be* dirler *müstecâb* olur *duâ kiblem*”

Bu gazele Zâtî’nin naziresi şöyledir:

“Degül *Zemzem* denizler kâ’ba gelmez yaşuma nisbet
 Dükenmez haşır olunca şerh idersem mâcerâ *kiblem*
 Zarârdur ömre *Merve hakkı*’çün kat’â *Safâ* ile
 Bu zülf-i *Kâ’be-pûşu* kesmege *sa’y itme a kiblem*
*Safâ*ludur benim kalbüm cemâlün görmeden gâyet
 Ana *Kâ’be tavâf itmek* nasîb itsün Hudâ *kiblem*
 Kuş uçmaz gökde âhumdan *kebûter Kâ’be’ye konmaz*

Kim ilte bilmez *mektûb*umı senden yana *kıblem*
 Aceb mi lâ'l-i nâbun hasreti'le zemzeme kılsam
 Safâda *ayn-ı Zemzem*dür virür kalbe *safâ kıblem*
 Cemâlünle tutagun hasretinden Zâtî cân virdi
Siyeh geydi Kâ'be acıdı zemzem ana kıblem

Sevgilinin mahallesi, veya övülen şahsın eşiği kibleye benzetilip eski şairlerimizce dile getirilir. Bunlardan Halvetî:

“*İşigün bana firdevs-i İremdür*
 Benüm *Kâ'be*'mle *kıblem ol Harem'dür*”

Bâkî:

“*Kıble-i ikbâl-i âlemdür cemâlün Kâ'be'si*
 Tâ iriştî âleme *âvâze-i tekbîr-i aşk*”

Kanunî Sultan Süleyman:

“*Degüldür gayre dil mâyil yöneldüm kıbledür kûyun*
 Bi-hakkın *Kâ'be-i ulyâ* dimen gayre *sücûdum var*”

Ahmedî:

“*İşigündür Ahmedî'nün Kâ'be'si vü kiblesi*
 Dahi yana yohdur anun hîç kasd u niyyeti”

Ahmed Paşa:

“*Sür yüzün şol kûya kim Kâ'be anı eyler tavâf*
 Kıl *sücûd ol yüze kim kible ana eyler namaz*”

kible motifini türlü sanatlarla işlemişlerdir.

Kâ'benin dört köşesinin mihrab olduğunu Muhibbî

“*Secde* itse kûyına her yânededen âşıkları
 Tanlaman çü *Kâ'be'dür* dört kûşesi *mihrâbdur*”

Bâkî de

“*Kûyin etrâfına uşşâk dizilmiş gûyâ*
Harem-i Kâ'be'de her cânibe erkân *saf saf*”

beyitleriyle ifade ederler. Son beyitte “erkân” kelimesi Kâ’be’nin dört rüknünü de ifade etmektedir.

Yine Ahmed Paşa kible ile birlikte kible gösteren aletten yani “kıblenüma”dan da söz etmektedir:

“Göster *cemâlün Kâ’be*’sin kim görsün Ahmed *kiblesin*
Hem *kiblesin* uşşâka hem *kible-nümâ* ol ey *sanem*”

Bir beytinde Ahmed Paşa Fâtih Sultan Mehmed’i yüce Kâbe’yi yahud Kâbe gibi bir yüce mabedi imar ettiği ve kibleyi değiştirdiği için övmektedir:

“Çün eyledün ol *Kâ’be*-i âlfîyi imâret
Oldı ana tahvîl bugün *kible-i ulyâ*”

Bâkî de III. Murad’ı kâinatın “kible-i ikbâli” diye över.

Eski şiirimizde hac farızası da bütün adab ve erkânıyla ya bütün ya da kavramlar halinde tek tek beyitlerde yer alırlar. Örnek olarak Onbeşinci yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Nâmûsî adlı bir şairin “Mecmu’atü’n-Neza’ir”de yer alan bir gazeli manzum, küçük bir menasık gibidir. Şair hacca ilgili deyimleri gazeline bolca serpiştirmiştir:

“Yüzün kim *hacc ı Mikât u Harem*dür
Vukûfunda olan *İsî-kadem*dür
Cemâlün ravzasına sellim û kim
Ki Rızvan *zemzeminde* bir çekemdir
Tavâf-ı Umredür ömrüme zülfün
Kaşun peyveste yabrûh-i sanemdir
Hatunı gördüm istikbâle geldüm
Kıtânı *yevm-i nahrün* işbu demdir
Çagırur lâ’lün *Allahümme lebbeyk*
Safâ vü *Merve* arasında emdir
Yüzün nûrını görmeyen kişünün
Vücûdı *sa’yi fi’l-cümle* ademdir
Kapunda geyeli Nâmûsî *ihram*
Edâ-yi farz için *ehl-i harem*’dür”

Şiirde yer alan Mikat (=ihrama girilen yer), Harem, vukûf (=vakfe-ler), zenzem, tavaf, umre, yevm-i nahr (=Kurban Bayramının ilk günü), "Allahümme lebbeyk", Safâ ve Merve, sa'y, ihrâm, edâ-yı farz, ehl-i harem hacc ile ilgili kavramlardır.

Buna benzer bir şiir parçasını da Yahya Beğ'in bir kaşidesinin nesib bölümcüğünde buluruz; Yahya Beğ kasidenin ilk dokuz beytinde haccın bir kısmını anlatır:

"*Kâ' betullâh* ile ey dil sanasın mülk-i cihân
 Bir *kara benlü* güzel mahbûba dönmüşdür hemân
 Âsitân-ı *Kâ'be'*ye *hâcî*lar irdi *sa'y* ile
 Âsumânı eyledi *gûya melekler âşiyân*
 N'ola dirsem ana miknâtîsidür mü'minlerin
 Ehl-i İslâmı çeker kendüye çünkim her zamân
 Benzer ol şeyh-i siyeh-pûşa velâyet gösterüp
 Ayağına akıdur dünyâyı su gibi hemân
 Câmı gibi bağına basmış durur anı zemîn
 Nitekim dâğ-ı siyâhın sînesinde âşıkân
Farz-ı ayn oldı anı görüp *ziyâret* eylemek
 Karalar geymiş sanasın bir nigâr-ı mihrîbân
 Görinen şebnem degül lutf ile *Kâ'be yolların*
 Her gice *şâmî gülâb* ile sular *Kerrâbiyân*
Merve vü *Saffâ* vü *Zenzemden* irüp nûr-ı safâ
 Zenzemeyle *hâcî*ler olmuş durur na're-zenân
Îd erbâb-ı *Hicâzı* hoş müşerref eyledi
 Nitekim âşıkları fikr-i visâl-ı şâhidân"

Yahya Beğ Allah'ın Kâbe'sinin kara benli bir güzel sevgili gibi bütün inananları çektiğini, dünyayı su gibi ayağına akıttığını, orayı ziyaretin farz olduğunu, Kâbe yollarının her gece Allah'a en yakın melekler tarafından gülsuyu ile sulandığını söyler, bazı hac adabının yapıldığı yer ve kavramlardan bahsederek sözünü kurban bayramıyla sona erdirir.

Haccın ancak bazı şartları haiz müslümanlar için farz olduğu eski şiirimizde ifade olunmuştur. Bu konuda ilk ibare İslâmî devir Türk edebiyatının ilk manzum eseri olan “Kutadgu Bilig” de yer almış, 3982. beyitte Yusuf Has Hacib “Arzun hacca gitmek ise bunun için mal ve servet lâzımdır” derken haccın şartlarından birini ortaya koymuştur.

İnananları hacca ilk davet edenin Hazret-i İbrahim olduğu onun çağrısını duyanların “Lebbeyka Allahümme Lebbeyka” diye cevap verdikleri çeşitli kaynaklarda yazıla gelmiştir. “Lebbeyk=Buyurunuz” sözü eski şiirimizde de geçmektedir; Ahmed Paşa bu kelimeyi bir beytinde şöyle kullanır:

“*Kâ'be* kapun *şafâ* sına *lebbeyk* uranların
Beytü'l-Harâma sa'y i var ise *harâm* ola”

Bâkî ise Necatî'nin bir gazelini tahmininde:

“Bâkiyâ gel olalum *Kâ'be-i dil* yolma peyk
 Diyelim sem'a nidâ iricek âhır *lebbeyk*”

Hac farızasının başında niyyet gelir. O çağlarda çok çetin şartlar içinde çıkılan Hac yolculuğunun başında *niyyet* gelir. En güzel *hac niyyetini* Ahmed-i Yesevî yapmış bir dördlüğünde:

“Şiblî dik (hem) âşık bolup sema' ursam
 Bâyezîd dik tün kün tınmay *Kâ'be* barsam
Kâ'be içre yüzüm sürtüp zâr ingresem
 Bu iş birle yâ Rab sini tapkay mu min”

derken bir Hikmetini tamamen bu hac niyyeti konusuna ayırır:

“Niyyet kılduk *Kâ'be* 'ge rızâ bolung dōstlarım
 Yâ ölgeymiz kilgeymiz rızâ bolung dōstlarım
 Niyyet kılduk *Kâ'be* 'ge Hak *Mustafâ ravzığa*
 Nasîb kılğıl barçaga rıza bolung dōstlarım
 Nasîb bolsa bargaymiz nasîb bolsa kilgeymiz
 Ecel yitse ölgeymiz rızâ bolung dōstlarım

Rızâ bolung özüm din yahşı yaman sözümding
 Ötüng katıg yüzümdin rızâ bolung dōstlarım
 Kudret bolsa yörüngiz küç bolmasa turungız
 Du'a kıla körüngiz rızâ bolung dōstlarım
 Dostlar bizni yoklagay fâsıklar köp uhtagay
 Mescid sarı kilmegey rızâ bolung dōstlarım
 Sırdın boldı işâret munda kılduk imâret
 Kılğay Resûl şefâ'at rızâ bolung dōstlarım
 Arslan Bab'dın beşâret pîrdin tilep icâzet
 Dōstlar kılğay ibâdet rızâ bolung dōstlarım
 Kâ'be sarı köçelük zâlimlerdin kaçaluk
 Oğul kızdın kiçelük rızâ bolung dōstlarım
 Tilim sorsam karâr yok garîb ölse sorar yok
 Yimişlerde helâl yok rızâ bolung dōstlarım
 Kiçti kulung cânıdın çıktı haknı sanıdın
 Dōstlar bargay songıdın rızâ bolung dōstlarım
 Yesevî yumgıl közüngni halkka aytkıl sözüngni
 Kâ'be'ge sürt yüzüngni rızâ bolung dōstlarım.”

Bu şiir aynı zamanda yola çıkmadan önce dostlarla helâlleşme, onların rızasını kazanma deyişidir. Dönüşü olmayabilen bir yola çıkıştır. Onun için Türkistan Pîri ölümünden de sözeder.

Hac yolculuğunun zorluğu eski şairlerimizden pek çoğu tarafından ifade edilmiştir. Nitekim Bâkî Efendi:

“Yollarda kalur râh-rev-i Kâ'be-i maksûd
 Ömr âhır olur mevt irişür zâd yetişmez”

derken çağdaşı Nev'î, Kâbe yolunun müşkilliğini bir beytinde dile getirip

“Visâl-i yâr mümkindür velî sa'y itmeyen irmez
 Tarîk-i Kâ'be müşkildür yolundan varalar dirler”

yolınca gitmeyi öğütler. Yine Bâkî “erkân” kelimesini iki anlama gelecek şekilde kullanarak hem Kâ'be'nin dört köşesine yani rüknüne hem de

devlet ileri gelenlerinin merasimlerdeki dizilişlerine tevriye yaparak maksud Kâbe'sine erişebilme umudundan söz ediyor:

“Umaruz ki bulına *Kâ'be-i maksûd* a vusûl
Geçdi çün devlet ile yerlü yerine *erkân*”

Kendini bilmezlere uyup yazıda yabanda dolaşılmazsa maksud Kâbe'sinin uzak olmadığını bir beytinde dile getiren Yahya Beğ şöyle diyor:

“Divâne gibi kendüyi bilmezlere uyup
Gitme yabana *Kâ'be-i maksûd* irak degül”

Sevgilinin bulunduğu yeri Kâbe gibi tavaf etmek için vücudu toprağını sabah yeliyle onun yolunda tozutmak isteyen Bâkî:

“Ey kâş *tavf-ı Kâ'be* -i kûy-i nigâr için
Hem-râh olaydı hâk- vücûdum sabâyile”

der. Nef'î ise o temiz yolun tozundan meleklerle sürme çektirir:

“*Kâ'be-i ma'nî* ye bir yoldan iletirdi beni kim
Kudsiyan sürme çeker gerd-i reh-i pâkinden”

Fuzûlî de Kâbe yolunun fethinden söz ederek yine gönül ve Kâbe münasebetine dokunur:

“Dil evine revzen aç sinem delüp tîğınle kim
Muntazırdur feth-i râh-i *Kâ'be* için hâs u âm

Kâbe yollarındaki güçlüklerden, hacı adaylarının ağlayışlarını âşıkların ağlamalarına benzeten Nev'î “Hicaz”ı tevriyeli kullanarak konuya bir müzik getirir:

“Hep *Kâ'be-i kûyün* de olan nâle-i uşşâk
Âheng-i Hicâz ile ser-âgâz-ı *nevâdur*”

Hac yollarını Yunus Emre'nin izini izleyenlerden bir başka Yunus “ilâhî”leştirmiştir.

Hac yollarındaki konaklanacak yerler menziller ve merahil de eski şiirimize girmiştir. Fuzûlî o yoldaki ilk menzilin kendini yok etmek olduğuna dikkati çeker:

“Ey ruhun *kable-i* can hâk-i derin *Kâ’be-i* dil
Reh-i aşkında fenâ serhadi evvel *menzil*”

Muhibbî’ye göre menzil sevgilinin köyüdür:

“Çün *Kâ’be* kûy’î yârun oldu Muhibbî *menzil*
Geh zinde gâh mürde kıl anda sen ikâmet”

Nev’î ise o yollarda menzil ve merâhil görülmediğinden yakınır:

“*Kâ’be-i maksûda* bir sâlik nice azm eylesün
Yollarun hâdîsi yok *menzil merâhil nâ-bedîd*”

Eski şiirimizin yazıldığı dönemde Kâbe yoluna kervanlarla çıkılmıştır. Soyutlaştırılarak o kervanlar da divan şiirimizi aşk Kâbe’sinin kervanı olarak süslemişlerdir. Râgıb Paşa bu kervandan bahsettiği bir beytinde hep bir ihtiyar olarak tasavvur edilen feleğin eğik beli ile devenin hörgücünü benzeştirerek felek devesinden de söz açar; aynı zamanda “Nâka” adlı yıldızı da tevriyeli olarak anmış olur:

“Bir *kârbân-ı Kâ’be-i* ışkuz ki Râgıbâ
Ber-gerden eyler *üştür-i gerdûn* derâmuzu”

Fehim güzel ve mürettep bir leff ü neşir sanatı yaptığı beytinde ay ile güneşi deve çekicisi yapar, burada da “Nâka” adlı yıldıza bir telmih vardır:

“*Cân u dil* ile *Kâ’be’de* bir âlem-i nûruz
Hurşid ile *meh nâkakeş-i mahfilüm*üzdür”

Fuzûlî ise o devenin mehar’ını yani burnuna takılan burunluğu veya dizgini, yuları dahi şiire sokar:

“*Kat’-i râh-i Kâ’be-i maksûd* iderlerse n’ola
Ol *kazâ-hüküm ü kader-fermâna* virmişler *mehâr*”

Aynı zamanda kaza ve kader isterse maksud Kâbe’sinin yolunun kesilebileceğini ifade etmek ister.

Kâbe kervanlarındaki *deve çanları* ve *çanların sesleri* de yani “*ceres*” ve “*bang-i ceres*” ler de divan şiirimizde yer almıştır. Niğdeli Nâmî:

“*Reh-revân-ı Kâ’be-i maksûd* olan Nâmî gibi
Kendüye dem-sâz ider feryâdı *mânend-i ceres*”

derken Yahya Beğ bu seslerin Kâbe kervanı için bir ziynet, bir süs ve bezek olduğundan söz eder:

“*Kârbân-ı Kâ’be*’ye zînet virür bang-i ceres
Râh-i kûyinde anun’çün eylerüz âh ü figân”

Nev’î de vuslat Kâbe’sine yol bulamamıştır, ama o yolun kafilenden gelen çan sesini duymanın memnunluğu içindedir:

“*Kâ’be-i vashına* yol bulımadum ammâ ki gelür
Hele *bang-ı ceres-i* kafil-e-râh-ı *Harem*”

Kâbe yollarının geçtiği çöller tabii olarak eski şiirimizde anılan unsurlardır. Ahmed Rindî adlı bir Onyedinci yüzyıl şairi

“Meş’al-i şer’-bekef *bâdiye* pûyân olalım
Taleb-i *Kâ b e-i tahkîk* de pûyân olalım”

derken bu yola halis niyetle çıkmayanların çöllerde sergerdan olacağını Fuzûlî şu beytinde anlatır:

“Adını *hâcı* koyup *Haccâc* andan yahşidür
Bahs ile *hacce* giden çöllerde sergerdan olur”

Hacca ticaret yapmak için gidenlere Hassan adlı eski bir şairimiz:

“Biregü ger gide *hacca edâ-yı farz* kılmaga
Ticâret itmege gider *Hicâz*’a ol bî-haber dirler
Eger varmaz olursa *Kâ’be*’ye bin ta’n idüp ana
Yogimiş Tanrı yolında zerinden hiç fer dirler”

demektedir. Onun için Bâkî bu yola tevbe ve istigfar ederek çıkılmasını öğütler:

“Tutalım *Kâ’be-i* tevfi-k-i ilâhî yolını
Bu *beyâbanda* abes gezmeyelim avâre
Gelünüz yüz tutalım *Bârgah-i* Gaffâra
Cân u dilden gelelim tevbe ve istigfâre”

Kâbe’ye varılmadan önce üzerinde durulması gereken unsurlardan biri de Kâbe yollarındaki mugaylânlar (=deve dikenleri) dir. Yine Bâkî bu dikenlerin açtığı yaralardan söz eder:

“Kimse râh-i *Kâ'be-i vaslı* nda can kurtarmadı
Zahm-ı gamzen benzemez *hâr-ı mugaylân* zahmına”

Ahmed Paşa ise bir beytinde bu dikenlerin Kâbe yolunu kapattığından bahsile:

“*Sa'y* idüp idimezem *Kâ'be-i kûy*unı tavâf
Bağlayubdur yolumı *hâr* elümden ne gelür”

derken bir başka beytinde o dikenleri gül ve ergüvan gibi görür:

“*Hâr* sanman *Kâ'be-i kûy*ı *mugaylân* ın kim ol
Yâ gül-i ter ya semen ya erguvânumdur benüm”

“Merve” ile “safa” arasındaki “sa'y” etmeden sözettığı beytinde deve dikenlerinin safalar gösterdiğini söyler:

“*Sa'y* it Ahmed ışka kim *Merve hakı*'çün dilberün
*Kâ'be-yi kûy*ı *mugaylân*ı safâlar gösterir”

Kâbe'ye varılmış “*ihrâm*” a girme zamanı gelmiştir. Bâkf'nin bu konudaki tavsiyesi bir beytinde ifade edilmiştir:

“Bulmak istersen eger *Kâ'be-i maksûda* vusûl
Çıkarup atlas u dibâyı bir *ihrâma* değış”

Ahmet Paşa'nın bir beytinde tavaf etmeye inen melekler bile ihrama girmişlerdir:

“*Ravzan* tavâfına iner *ihrâm* ile *melek*
Ya'ni *harîmün* oldı *Harem* ile *muhterem*”

İkinci mısra'da konuyla ilgili “*harîm*”, “*Harem*” ve *muhterem* kelimeleriyle iştikak sanatı yapılmıştır.

İstanbul Nâzım ise tavaf bittikten sonra ihramdan çıkışı bir beytinde şöyle dile getirir:

“Uşşâk geçüp *Kâ'be-i kûy*unda kabâdan
Hüccâc yine çıkdılar *ihrâm*larından”

Tavafla ilgili eski şiirimizde pek çok beyit vardır. Nev'î:

“*Tavâf-ı Kâ'be*’de nûr-ı cemâle muntazırız
Bu yolda itdüğümüz *sa'y* ı kııma nâ-meşkûr”
diye yakarırken Muhibbî’nin duası şudur:

“*Sa'yüm* oldur *Kâ'be-i kâyun tavâf*
Eyleyem kapuna vardır ihtiyâc”

Fuzûlî meşhur “Tevhid”inde:

“*Tavâf-ı Kâ'be* -i vaslın tahassürüyle müdâm
Sürûd-i seyle safîr ü hurûş-i ra’de sadâ”

beytinde tavaf edip Kabe çevresinde dönmenin hasretini dile getirirken bu dönmenin “farz” olduğunu bir başka beytinde açıklar:

“*Harîm*-i dergehine azm iden fakîrlere
Nisâb-ı ni’met ile *farz* olur *tavâf-ı Harem*”

Kanunî için yazdığı terki-i bendinde padişahın dergehini tavaf etmenin hazzı içinde ilk beyitteki hasreti unutmuş gibidir:

“Murâdım *Kâ'be* idi *tavf-ı dergâhun* nasîb oldu
Çekerdüm la’l için hasret irişdi sem’e güftârun”

Ahmed Paşa *Kâbe*’yi yalın ayak tavaf etmek için adak adar:

“Nezrüm oldur kim anun bir kez varursam kûyına
Yalın ayak bin *tavâf-ı Kâ'be*-i ulyâ kılâm”

Ne tuhaftır ki aynı şairi bir beytinde sevgilinin yüzünü *Kâbe*’ye benzetip sevgilinin yüzünde dolanan saçları da sanki *Kâbe*’yi tavaf eden yılanı teşbih ederken buluruz:

“*Kâ'be* yüzüne tolaşdı zülfün
San girdi *tavâfa* mâr ey dost”

Nitekim Kazasker Bâkî Efendi’yi hacıya *Kâbe*, bana da güzelin mahallesi derken ve sevgilinin bir tavafını bin ömre değişmezken dinleriz:

“Bir kez *tavâfın* itmeyi bin ömre virmezsin
Ey *hâcî* sana *Kâ'be* bana kûy-i dilrübâ”

Fuzûlî de sevgilinin köyünün toprağıyla *Kâbe*’yi kıyaslayıp birinin her dem, diğerinin bir kez tavaf edilebileceğinden bahseder:

“Hâk-i kûyun *Kâ'be*'ye nisbet kılan bilmez mi kim
Bunda her dem anda bir nevbet olur vâcib *tavâf*”

Kâbe ziyaretlerinde menasığın bir kısmını da Merve ve Safa adlı iki yer arasındaki sa'y denilen koşarak gidip gelmeler teşkil eder ve şairlerimiz özellikle “sa'y” ve “Safa” kelimelerini tevriyeli kullanarak, arada “Kâbe hakkı” gibi “Merve hakkı”ndan da söz ederek musanna beyitler yazmışlardır. İşte sevgilinin kapısını safâ Kâbe'sine benzeten Ahmed Paşa Merve hakkı için diyerek bir de and vermektedir:

“Ey kasr-ı ruh-perver ü vey tâk-ı dil-güşâ
Merve hakkı'çün oldı kapun *Kâ'be-i safâ*”

Muhibbî'nin bu bahiste yazılmış pek çok beytinden ikisi şunlardır:

“*Merve hakkı sa'y* ile ger *Kâ'be* kûyunı *tavâf*
Eylesem cân ile dil andan olurdu *pür-safâ*”
“Cân ile *tavâf* eyleyeyüm *Merve hakkı*'çün
Kûyü çü *Safâ* ehline *Kâ'be haremîdür*”

Nev'î Safâ'yı iki anlamda kullanarak dudağının safasına gözünün yaşını Zemzem gözesi yapıyor:

“*Merve hakkı* lebün *Safâ*'sına
Gözümün yaşı ayn-ı *Zemzemdür*”

“Ayn” kelimesi de tevriyeli kullanılmış, hem aynı, tıpkı hem de göze olarak manalandırılmıştır.

Zâtî de bu iki yer adını kullanarak bir mahbubu över:

“*Merve hakkı* ta'n ider sôfi *safâda zemzeme*
Selsebilün aynıdır la'li zülâli *Ahmed'ün*”

Bâkî Efendi bu kez de kendine öğüt verir, “sa'y” kelimesini hem koşma hem de çalışma anlamlarında kullanır:

“*Bâkî safâ-yi Kâ'be-i* vuslat murâd ise
Sa'y it hemişe *sa'y* iden irdi *menâzile*”

Fehîm-i Kadîm de çalışarak gözündeki küçük siyah noktayı Kâbe haline getirdiği için teşekkür edilecek bir sa'ye eriştiğini anlatır:

“Ben eyledüm çü süveydâmanı *sa'y* ile *Kâ'be*
Benem ki vâsıl-ı ma'nâ-yı *sa'y*- ı meşkûram”

Yine Fehim bir beytinde de güzellik Kâbe'sinden “metaf” yani tavaf edilecek yer diye bahseder:

“Târ-ı zülfem ki metâfum olalı *Kâ'be*-i hüsn
Bûy-i pîrâhen-i Yûsuf benim *ihram*umdur”

İkinci mısradâ da Yusuf'un gömleğinin kokusunu kendine *ihram* yapar.

Hac farızasındaki unsurlardan biri de *kurban kesmek* tir.

Kâbe'de *kurban kesmek*, özellikle şairin kendisini *kurban* etmek isteği çok yaygın bir motiftir. Pek çok şair tarafından işlenmiştir. Özellikle Kanunî Sultan Süleyman Kâbe'de *kurban olma* motifini birçok beytinde kullanmıştır:

“Bu Muhibbî arzû-yı Kâ'be-i kûym kılır
İdiserdür cân u dilden kendözin *kurban* dost”
“Kâ'be'dür kûyı gelür *huccâcdur* âşıkları
Herbirinün kasdı budur kim ola *kurban* dost”
“Ehl-i aşkun eylesün cellâd-ı çeşmün ko helâk
Kâ'be'dür kûyun kamu anları *kurbân* oldu tut”
“Kâ'be'dür kûyun nigârâ gelmişüz *kurbân* için
Döstüm itmez misin uşşâkı *kurban* vaktidür”
“Kâ'be -i kûyında didüm âşıkı *kurbân* idegör
Didi gam çekme ne var bu kadar idrâke düşer”
“Kâ'be'dür kûyun varur âşıklarun sürin sürin
Cân u dilden herbirisi yoluna *kurbân* olur”
“Kâ'be'dür kûyı Muhibbî varıcak
Ulî devletdür eger *kurbân* ola”
“Kâ'be kûyına Muhibbî ger vara âşıkları
Birbirinden iverler kim ola *kurbân* ana”

Ve bir beyitte de *Kurban Bayramından Hacılar Bayramı* diye söz eden Kanunî:

“*Kâ'be*'dür kûyî varan âşıkları
Anda *kurban hacılar bayrâmıdır*”

Kurban kanının kurban sahibinin alınına sürülmesinden bir beytinde Zâîf bahsetmektedir:

“*Kâ'be*-i kûyında ger *kurbân* olursan dilberün
Alına ey dil melekler *süreler kanun* senün”

Fuzûlî ise konuyu daha başlara Hazret-i İbrahim'in İsmail'i kurban etmesine götürüyor:

“Edâ-yı tâ'at ü arz-ı niyâz itdün bihamdillâh
Ki makbûl oldu *Beytullah*'a *Ibrâhîm kurbânı*”

Duaların Kâbe'de yapılanlarının “müstecab, makbul dualar” olduğu da eski şairlerin üzerinde durduğu bahislerdendir. Vecdî bir beytinde bu hususta der ki:

“Sanma derinde itdüğün nâleler itmez eser
Her ne *du'â* ki eylesen *Kâ'be*'de *müstecâb* olur”

Yahya Beğ Kâbe ziyaretinden kazanılacak “sevab” üzerinde durur:

“Derecâtunı refî' eyleyüben her lâhza
Vire bin *Kâ'be sevâbını* Hudâ-yı müteâl”

Ahmet Paşa Kâbe misafirlerinden bahisle her yıl oraya misafir olmak için dua eder:

“Nice kim *Kâ'be müsâfirlerini* lutf-ı İlâh
Rahmeti hânına her sâl ide mihmân-ı kerem”

Kâbe'yle ilgili inançlar arasında orasının meleklerle dolması da vardır. Ahmed Paşa şöyle der:

“Şol bâğ-ı cinân kim pür ola hûr ile gilmân
Gûyâ ki *meleklerle tolar Kâ'be-i ulyâ*

Hac farızasını tamamladıktan sonra memleketlerine dönmeyip orada yerleşenlerden yani “*mücavir*”lerden de eski şiirimizde bahsedilir; Nev'î'nin bu bahisle ilgili bir beyti bu hususu açıklar:

“Bir mesken-i karîbi makâm itmege velî
Sa’y eylemişdi *Kâ’be-i kûyun mücâviri*”

Zâtî’den bir beyit de şöyledir:

“Dâimâ sürer *safâ* kûyunda *zâyirdür* gönül
Kâ’be-i ulyâ da *gûyâ* kim *mücâvirdür* gönül”

Kâbe’deki görevlilerden “rehber”lerin de eski şiirimizde yer aldığı görülür. Şeyh Nazmî’den işte bir örnek:

“Bî-bâk gider cezbe ile *Kâ’be-i vasla*
Meczûb-ı İlâhî himem-i *rehberi* neyler”

Rehber gibi, Harem-i Şerifin bakımı ve korunmasıyla görevli zatın ünvanı olan “Şeyhü’l-Harem”in de eski şiirimizde anıldığı görülür; bu bahisteki bir örnek Nef’î’nin şu beytidir:

“Bu demde kim şâm u seher meyhâne bâga reşk ider
Mest olsa dilber sevse ger ma’zûrdur *seyhü’l-Harem*”

Kâ’be’nin harîmine bazı hayvanların sığındıklarına inanılırdı. Bunlardan bir kısmı güvercinlerdir. Ancak bu kuşların Kâbe binası üzerinde uçmadıkları ve Kâbe damına konmadıkları da bir inanç olarak eski şiirimizde ifade edilmiştir. Kâbe ve güvercin münasebetini tesbit eden beyitlere birkaç örnek verelim:

Nizâmî: “Kapunı koyup eger *Kâ’be* kapusına varam
Harem *hamâmeleri* oturunca kum kum ider”

Fuzûlî: “Âşiyân tâ ravza-i kûyunda tutdı *murg-ı* dil
Geçde *tavf-ı Kâ’be* ’den uçmaga pervâz itmedi”

Nev’î: “Gönül *kebûterini Kâ’be-i harîm* ünden
Uçursa seng-i cefâ ile dest-i nâmahrem”

Zâtî: “Olsam oturak *Mekke* de kûyun koyup ey dōst
Hep *Kâ’be kebûterleri* dirler bana kum kum”

Kâbe içinde av yasak edilmiştir. Bâkî Avcı Mehmed (IV. Mehmed) için yazdığı bir kasidede bu yasağa işaretle:

“Âlem *harîm*- i hürmet-i kûyinde muhterem
Vaslın *harâm* âşika *sayd-ı Harem* gibi”

dediği gibi iştikak sanatına da bir örnek verir.

Özellikle ahular can güvenliği ile Kâbe'ye sığınmışlar, bu yüzden de “Kâbe ahuları” eski şiirimizde sıkça anılmış ve ahuya benzer gözlerin Kâbe güzelliğindeki yüzlerde saklandığı ifade edilmiştir. Güzelin kâkülü ve kaşları da avcıya benzetilmiştir.

Nedim'in III. Ahmed'in şehzadeleri için yazdığı musammatta yer alan “Olsun hatâlardan emîn mânend-i *ahû-yı Harem*” ve “Mecd u şeref pirâyesi nâzende *âhû-yı Harem*” mısralarındaki ahular Kâbe ahularına telmihtir. Kâbe'deki ahu ve avlanmasına, avcı veya avcılara teşbihlerin yapıldığı birkaç örnek beyit de şunlardır:

Ahmed Paşa: “Gûşe-gûr-i gûşe-i *Beytü'l-Harem*'dür zînhâr
Çekmesün kaşun gözün *âhusına* ya döstum”

Faik-i Leng: “Degül kâkül idüp kasd-ı şikâr-ı âhuvân-ı dil
Harîm-i Kâ'be-i hüsne iki *sayyâd* ayak basmış

Vecdî: “Degül kâkül idüp kastı *şikâr-ı âhuvân-ı* dil
Harîm-i Kâ'be -i hüsnüne bir *sayyâd* ayak basmış

Nâîlî: “Bağlanur zülfüne diller nice câdûsun sen
Harem-i Kâ'be'yi *dâm* eyleyen âhûsun sen”

Hazret-i Muhammed'den daha öncelere dayanan bir telâkki ile Kâbe'de kan dökülmesi yasaklanmıştır. Bu yüzden Kâbe'ye Dârü'l-Eman adı da verilmiştir. Beytullah'da yalnız ahular değil orada bulunan herkes zulümden uzak ve himaye altında sayılmıştır. Ancak Haccac gibi bir zalim orayı mancınıkla tahrip edebilmiş, oraya sığınan Abdullah b. Zübeyr'in

başını kesebilmiştir** . Hac yolundaki ölümler bir bakıma kurban oluş sayılmış ve arzulanmıştır.

“Habeş’den Kâ’beye geldüm Bilâlin gördüm eydür kim
Eyâ Haccâc-ı Rûmiyyin ta’âlâ küllüküm ufâ”

Sonuç olarak eski şiirimizde Mekke ve Kâbe müslümanlığın mukaddes yeri, secdegâhı, kibleşi ve ziyaret makamı olarak kabul edilmiş, şartlarını yerine getirenler, gücü yetebilenler ya da güçlerini yetirebilenler İslâm’ın beşinci şartını bütün adap ve erkânıyla ifa edip haclarını tamamlayabilmişlerdir. Eski şairlerimiz de bu farızayı bütün adap ve erkânıyla, en ince tefarruatına kadar bütün unsurlarıyla şiirlerine dahil etmişler. Mekke’yi “Ümmü’l-Bilâd” ve “Ümmü’l-Kura” gibi ünvanlar yanında en eski adlarından biri olan “Batha” ismiyle de anmışlar, Hazret-i Muhammed’i Ganizâde Nadirî’nin şu beytinde olduğu gibi:

“Hatâ-pûşende-i müznib atâ-bahşende-i tâib
Emân-ı meşrik u magrib emîn-i Yesrib ü Batha”

diye övmüşlerdir. Nev’î gibi “Bihakk-ı sûre-i Tâ-hâ vü hürmet-i Bathâ” diyerek dua etmişlerdir.

Övülenler arasında Kâbe ziyaretçileri de vardır. Nev’î bunlardan bir veziri, Serdâr-ı ekrem Sinan Paşa’yı şöyle över:

“Müşîr-i feth-i Yemen kâhir-i cezîre-i garb
Vezîr-i zâ’ir-i Kâ’be (hem) mücâhid-i ekber”

Fuzûlî ise “Sofî-i sâfi-derun” diye andığı temiz kalpli sofuyu “Zâir-i Beytü’l-Harâm” diye adlandırır.

Kâbe Allah’ın evi sayılmış, tek ve gerçek sevgili Cenab-ı Hak olduğuna göre, Tanrı aşkının saklandığı kalp de Kâbe’ye benzetilmiş, genellikle de sevgilinin bulunduğu yer Kâbe sayılmış, şiirlerde daha çok “sevgilinin kûyu” olarak anılmıştır. Kâbe’nin biçimi, özellikleri, mânevî güzelliği sevgilinin maddî güzelliği ve özellikleriyle eşanlamlı kullanılmıştır.

** Bu derlemeyi aziz hatırasına yaptığım değerli insan, merhum Prof.Dr. Âmil Çelebioğlu’nun acı ve zamansız kaybını da günümüz Haccacılarının, bir daha olmaması gerekli, kötü bir fi’li olarak kabul edip merhuma Tanrı’dan rahmetler diliyorum.

Yunus Emre konuya bir mutasavvıf anlayışıyla yaklaşmış Kâbe'yi Hak durağı gönül yanında Tanrı eşiği kabul etmiştir:

“Hak'dan imiş canlara cümle nasîb
Olmaz imiş Kâ'be'ye varmagıla
İşig ündür Kâ'be bilürsen sentün
Bulımadum yol çeküp varmagıla”

Hacca gidişin bir nasip işi olduğunu, kendisinin bir yolunu bulamadığını ifade eden Yunus Emre'ye göre benlik davasında olanlar yüz kere Kâbe'ye gitseler de gerçeği göremeyecekleri ortadadır:

“Müddei bizi görmez gözine girersevüz
Gerekse yüz kez varsun Kâ'beye ulu hacca”

“Hakk ile dâim becid olur münâcâtımız” diyen Yunus, bütün görünen alâkalardan sıyrılmış kişilerin erişebileceği bir mertebeden seslenir:

“Duruş kazan yi yidür bir gönül ele getir
Yüz Kâ'beden yigrekdür bir gönül ziyareti”

Ancak herkes Yunus Emre değildir. Onun ismini taşısalar bile yine de Kâbe ziyaretini, hiç olmazsa, hayal ve ümit ederler. Nitekim Yunuslardan biri, gerçekte olanı ve uygulanışı dile getirir:

“Yılda yetmiş bin hacı her biri niyyet ider
Varur ziyâret eder nûrını Muhammed'ün”

Kısacası eski şiirimizde Kâbe konusu, sınırları daha da genişletilebilecek çok zengin bir ilham kaynağıdır.

Bibliyografya

Ahmed-i Yesevî : *Divân-ı Hikmetten Seçmeler*. Hazırlayan: Prof.Dr. Kemal Eraslan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1983.

Çavuşoğlu, Dr.Mehmed: *Necâtî Bey Divânı'nın Tahlili*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, İstanbul 1971.

- Ergun, Sadeddin Nüzhet: *Baki, Hayatı ve Şiirleri*, cilt: 1. *Divan*, Suhulet Kitab Yurdu, İstanbul 1935.
- Fuzûlî Divanı*, İş Bankası Yayını, Ankara 1956.
- İsmail Belig: *Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*, Hazırlayan: Doç. Dr. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, Gazi Üniversitesi, Ankara 1985.
- “Kâbe” maddesi. *İslâm Ansiklopedisi*.
- Kâbe ve Hacc maddeleri. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad: *Eski Şairlerimiz Divan Edebiyatı Antolojisi*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1931.
- Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 3 c. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 1961.
- Muhibbî Divanı*, Hazırlayan, Doç.Dr. Coşkun Ak, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1987.
- Nedim Divânı'ndan Seçmeler*. Hazırlayan: Şevket Kutkan, Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul 1981.
- Onan, Necmettin Halil: *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1989.
- Ömer b. Mezid: *Mecmûatü'n-Nezâir*, Hazırlayan: Doç.Dr. Mustafa Canpolat, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1982.
- Tolasa, Dr. Harun: *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973.
- Üzgör, Dr. Tahir: *Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvânı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1991.
- Yahya Bey ve Divânı'ndan Örnekler*, Hazırlayan: Prof.Dr. Mehmed Çavuşoğlu, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1983.
- Yunus Emre Divanı*, Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1943.
- Yusuf Has Hacib: *Kutadgu Bilig*, Çeviri: Reşid Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1974.
- Zâtî Divanı.*, Hazırlayan: Ali Nihad Tarlan, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul.